

ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA FORS TILIDAN
O‘ZLASHGAN TERMINLAR TAHLILI

Mavlonov Ahmadjon Hoshimovich

O‘qituvchi

Samarqand davlat universiteti,

Samarqand, O‘zbekiston

Annotatsiya: *Alisher Navoiy nafaqat o‘zbek she’riyatining, balki tilshunoslik, san’at, madaniyat, ma’rifat va boshqa sohalarning rivojiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk qomusiy olim hamda davlat arbobidir. Uning eng buyuk asarlaridan biri “Saddi Iskandariy” dostoni nafaqat Navoiy, balki turkiy adabiyotning gultojidir. Biz ushbu maqolamizda dostonida qo‘llanilgan fors tilidan o‘zlashgan terminlarni tahlil qildik.*

Kalit so‘zlar: *Joynamoz, payg‘ambar, ro‘za, ko‘s, kin, kinaxoh, paykor, sipah/sipoh, lashkarshikan, surud, rud, bozigar, soz.*

Abstract: *Alisher Navoi is a great encyclopedist and statesman who made a great contribution to the development of not only Uzbek poetry, but also linguistics, art, culture, enlightenment and other fields. One of his greatest works, the epic "Saddi Iskandariy", is not only a masterpiece of Navoi, but also of Turkish literature. In this article, we have analyzed the Persian terms used in the epic.*

Key words: *Joynamaz, prophet, fast, kos, kin, kinahoh, paykor, sipah/sipah, lashkarshikan, surud, rud, bozigar, soz.*

Fors-tojik tillaridan o‘zlashtirilgan so‘zlarda: a) so‘z oxirida undosh tovushlarning qatorlashib kelishi ancha keng tarqalgan: *g‘isht, go‘sh, daraxt, karaxt, do‘st, past, kaft, farzand* kabi. (Umumturkiy so‘zlarda bu holat kam uchraydi); b) kuchsiz lablangan «o» unlisi so‘zning barcha bo‘g‘inlarida qo‘llanadi: *ohang, nobud, bahor, obodon, peshona* kabi²⁷.

Qadimda o‘rdak shaklida yasalgan musiqa asbobi bo‘lib, u barbat deyilgan. Navoiy dostonlari lug‘atida barbat so‘zi forscha va arabcha so‘zlarning qo‘shilishidan hosil bo‘lgani aytilgan²⁸. Bizningcha, bu to‘g‘ri izoh bo‘lmasa kerak. Navoiy dostonlari lug‘atining mualliflari forscha bar va arabcha bat so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan deb hisoblashgan. Lekin bu to‘g‘ri izoh emas. Farhangi zaboni tojik lug‘atida ham **barbat** termini **yunon** tilidan o‘zlashgani aytilgan²⁹.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida **nukta** leksemasi arab tilidan o‘zlashgani aytilgan (III jild, 65-bet). Ammo tojik tili lug‘atlarida, xususan, farhangi zaboni tojik lug‘atida bu leksema fors tiliga xosligi aytilgan.

²⁷ Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – B. 191.

²⁸ Навоий асарларининг луғати. – Тошкент, 1972. – Б. 91.

²⁹ Фарҳанги забони тожик.

Bu terminlar ichida **nayshakar** ancha tahliltalab. U ikki qismdan iborat: nay va shakar. Kompozitsiya usuli bilan yangi soʻz yasalgan. Nay ham, shakar ham oʻzbek tiliga fors tilidan kirib kelgan.

Nay fors tilining oʻz qatlamiga oid soʻz. Shakar leksemasi esa fors tili uchun oʻzlashgan qatlam hisoblanadi. U forschaga hind tilidan kirib kelgan. Bu soʻzga lugʻatda quyidagicha izoh berilgan:

Shakar [f.< qad. hind. sakkhara – shagʻal, qum; qand uni] I Lavlagi yoki shakarqamish oʻsimligidan sanoat yoʻli bilan olinadigan oq-sargʻish rangli qumsimon shirinlik. *Shakar sepilgan qatlama. Shirin soʻz shakardan shirin.* Maqol³⁰.

Obnus va sandal terminlari turk tiliga arab tilidan kirgan boʻlsa-da arab tilining oʻz qatlamiga oid emas. Sandal arab tiliga hind tilidan, obnus esa yunon tilidan oʻzlashgan.

Lugʻatda sandal leksemasiga quyidagicha izoh berilgan:

SANDAL II [yun. Sandalon < a. + f. < sansk.] bot. Nihoyatda xushboʻy, efir moyiga boy, doimiy yashil koʻp yillik daraxt (boʻyoq va xushboʻy efir moylari olishda foydalaniladi)³¹.

OBNUS [a. < yun. ebenos – qora daraxt] Tropik mamlakatlarda oʻsadigan, yogʻochi qattiq va qoramtir yoki qora daraxt³².

Qaranful a. Qalampirmunchoq (mayda mix shaklidagi bir xil xushboʻy dorivor; rus. gvozdika)³³.

Demak, bu lugʻatda qaranful arabcha soʻz ekanligi aytilmoqda. Farhangi zaboni tojik lugʻatida esa hind tilidan olingani, hindchaga esa yunon tilidan kirib kelgani aytilgan³⁴.

Timsoh termini oʻzbek tilining izohli lugʻatida arab tilidan oʻzlashgani aytilgan boʻlsa (IV jild, 99-bet), “Farhangi zaboni tojik” lugʻatida fors tiliga tegishliligi yozilgan (...).

Shuningdek, kashaf terminida ham ikki xillilik mavjud boʻlib, “Farhangi zaboni tojik” lugʻatida fors tiliga (...), Navoiy dostonlari lugʻatida esa arab tiliga xosligi (308-bet) yozilgan.

Baʼzi bir mifologik nomlar ham keyinchalik terminga aylanganini koʻrishimiz mumkin. Masalan, nargis termini:

Nargis [f.<yun. Narkisos – yunon mifologiyasida oʻz husniga oshiq boʻlib, shu ishqdan halok boʻlgan va maʼbudlar tomonidan shu nomdagi gulga aylantirilgan yosh yigit]³⁵.

Demak, nargis termini ham xuddi limu kabi yunon tilidan fors tiliga, fors tilidan turk tiliga kirib kelgan ekan.

³⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. IV жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 536.

³¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б. 438.

³² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б. 74.

³³ Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Фафур Фулом, 1972. – Б. 730.

³⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III жилд. – Тошкент, 2007. – Б. 17.

TO USE THEM VERY APPROPRIATELY IN THE EPIC:

1. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г., Қурбонова М., Юнусова З., Абузалова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2009.
2. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 1992. – Б. 64.
3. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиев А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 1980.
4. Маҳмудов Н., Нурмонов А., Собиров А., Қодиров В., Жўрабоева З. Она тили (Умумий ўрта таълим мактабларининг 5-синфи учун дарслик). – Тошкент: Маънавият, 2015.
5. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. I-IV жилд. – Т., 1983.